

**Türkiye İmalat Sanayinde Büyüme ve Büyümenin İstihdam
Yoğunluğu: 1980–2008 Dönemi**

*The Employment Elasticity and Growth in Manufacturing of Turkey:
1980-2008 Period*

İsmail Tuncer

*Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Mersin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economics Department
ituncer@mersin.edu.tr*

Metin Altıok

*Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Mersin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economics Department
metinaltiok@mersin.edu.tr*

Ocak 2012, Cilt 3, Sayı 1, Sayfa: 1-22
January 2012, Volume 3, Number 1, Page: 1-22

P-ISSN: 2146-0000

E-ISSN: 2146-7854

©2010-2012

İMTİYAZ SAHİBİ / OWNER OF THE JOURNAL
İsmail AKBIYIK
(ÇASGEM Adına / On Behalf of the ÇASGEM)

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF
Dr. Erdem CAM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / DESK EDITOR
Ceylan Güliz BOZDEMİR

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXES
ECONLIT - USA
CABELL'S DIRECTORIES - USA
ASOS İNDEKS - TR
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL - PL
KWS NET LABOUR JOURNALS INDEX - USA

SAYFA TASARIM / PAGE DESIGN
Dr. Yusuf BUDAK

P-ISSN
2146 - 0000
E-ISSN
2146 - 7854

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Dr. Serhat AYRIM - ÇSGB
Dr. Siddık TOPALOĞLU - SGK
Dr. Havva Nurdan Rana GÜVEN - ÇSGB
Nurcan ÖNDER - ÇSGB
Ahmet ÇETİN - ÇSGB
Dr. Erdem CAM - ÇASGEM

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Yener ALTUNBAŞ *Bangor University - UK*
Prof. Dr. Mehmet DEMİRBAĞ *University of Sheffield - UK*
Prof. Dr. Shahrokh Waleck DALPOUR *University of Maine - USA*
Prof. Dr. Özay MEHMET *University of Carleton - CA*
Prof. Dr. Theo NICHOLS *University of Cardiff - UK*
Prof. Dr. Mustafa ÖZBİLGİN *Brunel University - UK*
Prof. Dr. Işık Urla ZEYTİNOĞLU *McMaster University - CA*
Doç. Dr. Kevin FARNSWORTH *University of Sheffield - UK*
Doç. Dr. Alper KARA *University of Hull - UK*
Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM *Syracuse University - USA*
Dr. Sürhan ÇAM *University of Cardiff - UK*
Dr. Tayo FASHOYIN *International Labour Organization - CH*
Dr. Ali Osman ÖZTÜRK *North Carolina State University - USA*

ULUSAL DANIŞMA KURULU / NATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf ALPER *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Cihangir AKIN *Yalova Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ *Kırklareli Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet BARCA *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Prof. Dr. Eyüp BEDİR *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Vedat BİLGİN *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Toker DERELİ *Işık Üniversitesi*
Prof. Dr. Nihat ERDOĞMUŞ *İstanbul Şehir Üniversitesi*
Prof. Dr. Halis Yunus ERSÖZ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Seyfettin GÜRSEL *Bahçeşehir Üniversitesi*
Prof. Dr. Tamer KOÇEL *İstanbul Kültür Üniversitesi*
Prof. Dr. Metin KUTAL *Kadir Has Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet MAKAL *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Sedat MURAT *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Hamdi MOLLAMAHMUTOĞLU *Çankaya Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU *Kocaeli Üniversitesi*
Prof. Dr. Ali SEYYAR *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Haluk Hadi SÜMER *Selçuk Üniversitesi*
Prof. Dr. İnsan TUNALI *Koç Üniversitesi*
Prof. Dr. Cavide Bedia UYARGİL *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Recep VARÇIN *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Nevzat YALÇINTAŞ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Erinç YELDAN *Bilkent Üniversitesi*
Doç. Dr. Aşkın KESER *Uludağ Üniversitesi*

**Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazar(lar)ına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.**

*All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.
The published contents in the articles cannot be used without being cited.*

Türkiye İmalat Sanayinde Büyüme ve Büyümenin İstihdam Yoğunluğu: 1980 - 2008 Dönemi

The Employment Elasticity and Growth in Manufacturing of Turkey: 1980 - 2008 Period

İsmail Tuncer¹

Metin Altıok²

Özet

Türkiye’de özellikle son on yıldır önemli sayılacak büyüme oranları yakalandığı halde işsizliğin artması, istihdam yaratmayan büyüme olgusunu tartışmaya açmıştır. Bu makalenin amacı büyümenin gerçekten böyle bir özellik taşıyıp taşımadığını ampirik verileri analiz ederek ortaya koymaktır. Bu çerçevede, çalışma Türkiye ekonomisinde genelde temel sektörlerin, özeldde ise imalat sanayinin 1980-2008 dönemindeki üretim, istihdam, üretkenlik ve ücretlerdeki eğilimlerini analiz etmektedir. Böylelikle sektörlerdeki reel katma değer artışlarının istihdam yoğunluğu irdelenmeye çalışılmaktadır. Çıktı veya katma değer artışlarının istihdam yoğunluğu “istihdam esnekliği” ile ölçülmektedir. Çalışmada istihdam esnekliğini belirleyen önemli unsurları içinde barındıran bir ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, istihdam esnekliğini yaratan katma değer istihdam artışı ile ücret artışı arasındaki paylaşımı önemli ölçüde etkilemektedir. Yarattığı katma değer ücretlere ayrılan payının asıl belirleyicisi ücretlerin, çıktı esnekliği ve üretici fiyatları ile tüketici fiyatlarının göreceli artış oranıdır. Kullanılan ayrıştırma yöntemi bu unsurların göreceli önemini ortaya konulmasına olanak vermektedir. Bu ayrıştırmaya dayanarak yapılan ampirik analizlerde, Türkiye imalat sanayinde 2003-2008 yılları arasında önemli oranda üretim artışlarının gerçekleştiği, fakat üretkenlik ve istihdamda görece küçük artışların yaşandığını göstermekte, bu da gelecekte büyümenin sürdürülebilirliğini güçleştirmektedir. Bu durum imalat sanayinin teknolojiye değil, düşük ücrete dayalı rekabeti sürdürmesinin bir sonucu olarak ele alınmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Üretim, istihdam, verimlilik, istihdam esnekliği, istihdamsız büyüme.

Abstract

Despite the outstanding growth rates of the Turkish economy in the last decade, the rise in the unemployment rates raise the debate about the notion of jobless growth. The main aim of this article is to address the validity of the jobless growth hypothesis by analyzing the data of the Turkish Economy. In this context, the study tries to examine the tendency in production, employment, productivity and real wages of the Turkish economy as a whole and the manufacturing industry in particular for the period of 1980-2008. Thereby the employment intensity of growth of real value added at the sectoral level is being analyzed. The employment intensity of growth of value added or output is measured via employment elasticity. In this study, a simple decomposition procedure which covers the major determinants of employment elasticity, is outlined and utilized. According to this decomposition, the major determinant of employment elasticity is the allocation of value added growth between employment growth and wage growth. In real terms the share of the wage bill in value added is determined by elasticity of wages with respect to output and the movements of producer prices relative to consumer prices. The decomposition method used enables us to quantify the relative importance of these factors. The empirical analysis of the data about the Turkish manufacturing industries indicates that the Turkish economy realized significant increases in production, but with only small improvements in productivity and employment during 2003-2008 Period, thus bring a threat in sustaining economic growth in the future. This situation should be taken as a result of the competitiveness of the Turkish manufacturing industries which derived from lower wages, but not from technological improvements.

Keywords: Production, employment, productivity, employment elasticity, jobless growth.

¹Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Çiftlikköy Kampusu, ituncer@mersin.edu.tr

²Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Çiftlikköy Kampusu, metinaltiok@mersin.edu.tr

Giriş

İktisat yazınında uzunca bir süre büyüme ile istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişki kurulmuştur. Ancak dünyada ve Türkiye ekonomisinde son yıllarda önemli sayılabilecek büyüme oranları yakalanmasına rağmen işsizliğin azalmaması, iktisatta istihdam yaratmayan büyüme olgusunu tartışmaya açmıştır. Türkiye’de özellikle 2001 krizi sonrasında yüksek olarak nitelendirilen ekonomik büyüme hızlarına karşın istihdam artışlarının sınırlı kalması büyümenin spekülâtif olduğuna ve istihdamsız bir büyüme süreci yaşandığına ilişkin yorumlara yol açmıştır. İstihdamsız büyüme, genellikle teknolojik gelişmeler sonucu işgücü verimliliği artışlarına, maliyet yüksekliliği nedeniyle yatırımların artırılmamasına ve uygulanan ihracata dayalı sanayileşme politikalarına bağlanmaktadır (Yeldan, 2006: 195; Saraçoğlu ve Suiçmez, 2008: 90; Yeldan, 2010: 21-23).

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de yaşanan ekonomik büyümenin istihdam yaratmayan bir büyüme olup olmadığını, eğer öyle ise bunun sebeplerinin neler olduğunu, temel sektörler düzeyinde ve üretken faaliyet açısından en büyük paya sahip olan imalat sanayi kapsamında reel katma-değer, istihdam artışı ve istihdam esnekliği çerçevesinde irdelemektir.

İstihdam, büyüme ve verimlilik üzerine Türkiye geneli ve sektörel düzeyde birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalardan bazıları büyüme ile istihdamı, bazıları sermaye birikimi ile büyümeyi ilişkilendirmekte, diğerleri ise büyümenin sürdürülebilirliğini sağlayan işgücü, sermaye, teknoloji gibi büyümenin kaynaklarına vurgu yapmaktadır. Ayrıca büyüme muhasebesi çerçevesinde Türkiye ekonomisi ile diğer ülkelerin karşılaştırıldığı çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışma, diğerlerinden farklı olarak temel sektörler ve Türkiye imalat sanayiinde hızlı büyümeye rağmen istihdam artışlarının sınırlı kalmasını, 1980-2008 dönemi için istihdam, üretim ve verimlilik değişimi gibi bazı temel göstergeler yardımıyla ele alarak ülkenin sanayileşme sürecinin gelecekte nasıl bir gelişme göstereceğini analiz etmesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü katma değer, istihdam ve verimlilik artışlarının imalat sanayi ürünleri açısından iç ticaret hadlerinin gelişimi, kısmi verimlilik eğilimleri ve gerek büyüme hızları gerekse toplam GSYİH içindeki paylarının 1980-2008 dönemi verileri kullanılarak analiz edilmesi Türkiye ekonomisi açısından sanayileşme sürecinde yapısal bir dönüşüm yaşanıp yaşanmadığını da ortaya koymaktadır. Böylece Türkiye ekonomisi açısından, bir yandan işsizlik artarken öte yandan yaşanan üretim artışının kaynaklarının ve hızlı büyümenin istihdam kapasitesini genişletmemesinin etkinlik sürecini nasıl etkilediği ve/veya etkileyeceği de gösterilecektir.

Burada büyüme ve istihdam yaratma kapasitesi açısından imalat sanayiinin ele alınmasının özel bir önemi vardır. Genel olarak sanayi sektörü hizmetler ve tarımdan potansiyel olarak daha yüksek verimliliğe sahip olduğu için ekonomide sanayiinin payının yüksek olması ekonomik büyümeyi hızlandırıcı etki yapmaktadır. Ayrıca yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve ekonominin geneline yayılmasında anahtar sektör olarak ortaya çıkan ve özellikle Türkiye ekonomisi için 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme stratejisinde kritik sektör olarak rol alan imalat sanayiinin gelişimi ve istihdam artışı ile GSYİH büyümesi arasında güçlü bir pozitif ilişki söz konusudur. Bu anlamda Türkiye ekonomisinin ve özelden imalat sanayiinin 1980-2008 dönemindeki üretim, istihdam, verimlilik gibi değişkenler arası ilişkilerin ve büyümeyi hızlandıran verimlilik artışlarının ne kadarının çıktığı, fiyat ve istihdam etkisinden kaynaklandığını belirlemeye çalışmak önem kazanmaktadır. Çünkü verimlilik tüm bu değişkenlerin hem sonucu hem de onları doğrudan etkileyen en önemli

değişkendir. Verimlilikteki bir artış büyüme hızını olumlu yönde etkilediğinden ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacaktır.

Giriş bölümünü izleyen birinci bölümde çalışmanın analitik çerçevesi çizildikten sonra toplam GSYİH büyüme hızı ve bunun içerisinde önemli bir yer tutan imalat sanayiindeki üretim artışlarının kaynakları olan istihdam, verimlilik ve reel ücret endekslerindeki gelişmeler değerlendirilmiştir. Literatür taraması ve istihdam esnekliğinin belirleyicileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise genelde Türkiye ekonomisi, özelde imalat sanayiinin yıllık istatistiklerinden yararlanılarak oluşturulan temel göstergeler ve belirleyiciler çerçevesinde yaşanan üretim büyümesinin fiyat, çıktı ve istihdam etkisi ölçülmüş ve istihdamın yoğunluğu ve istihdamsız büyümenin varlığı ampirik olarak analiz edilerek genel değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç olarak, çalışmada, Türkiye imalat sanayiinde hızlı büyüme sergileyen sektörlerin toplam istihdam içindeki paylarının düşük, buna karşın istihdam payları yüksek olan sektörlerin ise büyüme hızlarının düşük olması nedeniyle bu sektörlerin toplam istihdama katkılarının zayıf kaldığı ve verimliliğin düşmesi sonucu bu kalıpta bir büyümenin sürdürülemez olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Ayrıca 2003-2008 döneminde özellikle imalat sanayiinde üretim ve istihdam artarken verimliliğin düştüğü ve reel ücretlerin yatay bir seyir izlediği gözlenmiştir.

1. Büyüme ve Büyümenin İstihdam Yoğunluğu

Genel olarak büyüme ile istihdam arasında doğrusal yönlü bir ilişki öngörülür. Üretim fonksiyonu çerçevesinde kısa dönemde sermaye ve teknoloji veri kabul edildiğinden, üretimin artması yalnızca işgücü istihdamındaki artışa bağlanır. Uzun dönemde ise istihdam büyümeye ve yatırımlara bağlı olarak artar ve yatırımlar büyümeye ve istihdama katkısı ölçüsünde değerlendirilir. Bu nedenle yapılan çalışmalar büyümenin önemi ve büyüme oranında gerçekleştirilecek küçük artışların uzun dönemde yatırım, istihdam ve refah düzeyini artırmasına odaklanır. Ancak son dönemlerde yapılan çalışmalar, büyüme hızının yüksek olmasının tek başına yeterli olmadığını, bu büyümenin ne şekilde gerçekleştiğinin, başka bir deyişle büyümenin istihdam yoğunluğunun önemli olduğunu göstermiştir. Teknolojik gelişmenin yavaşlaması ve/veya küreselleşme ile birlikte teknolojilerin aynılaşmaya başlaması nedeniyle yatırımların her zaman istihdam yaratmadığına, hatta istihdamı azalttığına dair görüşler güçlenmeye başlamıştır. Teknolojik gelişmeler genellikle emek tasarruf edici biçimde ortaya çıktığından ilk aşamada istihdamı azaltır, ancak maliyetleri azaltıcı işlevi fiyatların düşmesine ve sonuçta talebin yükselmesine yol açar. Böylelikle üretimi ve büyümeyi teşvik eden ve istihdamı arttıran bir eğilime yol açabilir. Bu süreç genelde teknolojinin istihdamı uzun dönemde olumlu etkilemesidir.

Büyüme ve istihdam açısından imalat sanayi özel bir önem taşımaktadır. Şöyle ki, imalat sanayiinde ölçek ekonomilerinden yararlanarak verimlilik artışı sağlanabilmektedir. İmalat sanayi sektöründe ileriye ve geriye doğru bağlantı etkileri geleneksel tarım ve hizmet sektörlerine göre daha güçlüdür ve bu durum pozitif dışsal ekonomilerden yararlanmayı olanaklı hale getirmektedir. Bu faktörlerin sonucu olarak imalat sanayi sektöründe hızlı büyüme ekonominin diğer sektörlerinde verimlilik artışlarına da kaynaklık eder. Başka bir deyişle imalat sektörünün ekonominin tüm sektörlerinde verimlilik ve istihdam artışlarına olumlu katkılar sağlaması beklenir.

1.1. Literatür Taraması

İktisat yazınında büyüme modelleri ve çalışma ekonomisi iki farklı alan olarak gelişme göstermiştir. Solow tipi neo-klasik yaklaşımlardan hareketle büyüme alanında çok sayıda model üretilmiştir. Bu modeller yeni fikir ve çalışmaların filizlenmesine kaynaklık etmiştir. 1980'li yıllarda gelişen ve teknolojik gelişmeyi içselleştiren içsel büyüme modelleri henüz büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi yeterince analiz etmemiştir. Diğer yandan işgücü piyasaları analizinde gerek Monetarist ve Keynesyen modeller gerekse bunların uzantısı konumundaki Yeni Klasik ve Yeni Keynesyen modeller statik analizlere odaklandığından dinamik olan büyüme ve istihdam ilişkilerine kayda değer katkılar sağlamamışlardır.

Büyüme ve işgücü piyasaları arasındaki dinamik bağlantılara odaklanan ilk çalışma Pissarides (1990)'dır. Model neo-klasik yaklaşımın bir uzantısıdır. Neo-klasik analizde işgücü arzı, bireyin çalışma ile boş zaman arasındaki tercihlerinin bir sonucu ve reel ücretin artan bir fonksiyonudur. İşgücü talebi ise reel ücretin azalan bir fonksiyonudur. Yani ücretler ile istihdam arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu varsayılır. Ayrıca neo-klasik analizin temelinde serbest rekabet varsayımı vardır. Pissarides'in ele aldığı iş arama modeli, tam bilgi varsayımından hareketle ne işçi ne de firmaların işgücü piyasası hakkında tam ve maliyetsiz bilgiye sahip olmadığını ileri sürmektedir. İş aramanın boş zamandan feragat anlamında bir fırsat maliyeti söz konusudur. Buna ek olarak bilgi edinmenin de maliyetli olduğu kabul edilmektedir. Bu modele göre ekonomide daima işsizler ve bu işsizlere karşılık gelen boş işler olacaktır. Bu durumda kişi sadece boş zaman ile çalışma arasında bir tercih yapmayacak aynı zamanda maliyetli olan bir "iş arama" sürecine de girmek zorunda kalacaktır. Birey ilk anda belli bir düzeyin altındaki ücreti kabul etmeyecektir ancak işsizlik süresi uzadıkça bu ücret düzeyini aşağıya çekerek tercihlerini yeniden belirleyecektir. Bu durumda hemen bir işi kabul etmekle iş aramaya devam etmek arasındaki tercihi belirlerken iş aramanın maliyeti ile iş arandığı sürece vazgeçilen gelirin şimdiye indirgenmiş değeri karşılaştırılarak faydanın maksimum olduğu noktada iş arama süreci durdurulacaktır. Sonuçta işsizlik oranı ve süresinin temel belirleyicisi olan "iş arama süreci" birçok unsur tarafından etkilenmektedir. Örneğin, işsizlik sigortası, aile içi yardımlaşmalar veya yan gelirlerin varlığı iş arama sürecini uzatan faktörlerdir. Kısaca işgücü piyasalarında iş aramak zaman alıcı ve maliyeti yüksek olan bir faaliyettir. İşgücü piyasalarında işe başlayanlar, işini kaybedenler dinamik bir biçimde kendini gösterecektir. Açık olan işler ve iş arayanlar farklı özellikler taşıdığı için bu süreç maliyetli olmaktadır. Bu nedenle yüksek büyüme oranlarına rağmen istihdam artışı gerçekleşmeyebilmektedir. Başka bir deyişle büyüme ile istihdam arasındaki ilişki pozitif veya negatif olabilmektedir (Arico, 2003).

Aghion ve Howitt (1992) Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" kavramına dayanan ve neo-Schumpetergil modeller adı verilen içsel büyüme modellerinin filizlenmesine kaynaklık eden bir model geliştirmiştir. Bu modellere göre de, büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiler pozitif veya negatif olabilir. Yenilikler, yeni teknolojilerin sisteme girmesine ve eski teknolojilerin ortadan kalkmasına yol açar. Yeni teknolojilerin girişi yeni istihdam alanları ve istihdam artışı sağlarken, ortadan kalkan eski teknolojilerin kullanıldığı firma ve/veya sektörlerde istihdam azalır. İşini kaybedenlerin yeni gelişen sektörlerde iş bulması bu sektörlerin özel nitelik ve beceri gerektirmesi nedeniyle yavaş hatta olanaksız olabilir. Böyle bir süreçte hızlı büyümeye rağmen istihdam artışları sınırlı olabilir.

Bu modellere ek olarak, büyüme ve istihdam artışının rolünü öne çıkaran modeller geliştirilmiştir. Örneğin Bean ve Pissarides (1993) hem büyüme hem de işsizlik oranının içsel

kabul edildiği modelde tüketim ve diğer talep faktörleri ile devresel dalgalanmaların büyüme ve istihdam farklılıklarının önemli belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, büyüme istihdam ilişkilerini firmaların araştırma-geliştirme ve beşeri sermaye yatırımları arasında karar verirken, bu faktörler arasındaki tamamlayıcılık ilişkisine bağlayan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Acemoğlu (1997) firmaların Ar_Ge ve/veya beşeri sermaye alanlarına yatırım kararı alırken birbirlerinden etkilendiğini ve ortaya işsizlik tuzakları adını verdiği durumların yaşanabileceğini ileri sürmektedir (Arico, 2003: 420).

Kalkınma yazınında ise, büyüme ile sanayileşme ve büyüme ile istihdam arasındaki ilişki vurgulanmış ve özellikle imalat sanayiinin önemi, Lewis'in sınırsız emek arzı ile büyüme, Verdoorn Yasası ve Kaldor Yasası gibi başlıklar altında oldukça geniş bir tartışma alanı bulmuştur. Lewis'in sınırsız emek arzı ile büyüme modelinde imalat sanayiinin ekonominin diğer sektörlerinde marjinal verimliliği sıfır olan işgücünü çekerek gizli işsizliği azaltma ve ekonomide verimliliği artırma kapasitesi taşıdığı ileri sürülmektedir. Kısacası, bu modele göre, ekonomideki yapısal dönüşüm ve gelişme, imalat sektörünün emek fazlasını çekmesi ve daha verimli işlerde çalıştırması ile mümkün olmaktadır. Lewis, ayrıca farklı sektörlerdeki darboğazların ve olumsuzlukların yaratabileceği kapasite fazlalıklarından ve dolayısıyla israflardan kaçınabilmek için de sektörler arası dengeli büyüme görüşünü savunmaktadır. Böylelikle ekonomide tasarruf, yatırım ve büyüme olanakları da yaratılmış olmaktadır (Lewis, 1966: 89-129).

Hirschman'ın dengesiz kalkınma modelinde ise eş zamanlı güçlü bir endüstriyel bağınlaşma yapısı ve pozitif dışsal ekonomiler yoluyla imalat sektörü ekonomide büyük itiş gerçekleştirerek istihdam ve büyümeye katkı sağlamaktadır. Hirschman'a göre, dengesiz büyüme, kaynak israfına yol açmaksızın ve atıl kapasite yaratmaksızın daha yüksek üretim ve çıktı artışı sağlar. Hirschman'ın modelinde öne çıkarılacak yatırımlar, dışsallıklar yoluyla diğer endüstrilerde de yatırımları arttırmakta ve bir bütün olarak büyümeyi hızlandırmaktadır. Diğer bir deyişle, endüstriler arası ileri ve geri bağlantıların yüksek olduğu sektörlerde (kilit sektörler) yapılacak yatırımların diğer sektörlerin yatırımlarını kolaylaştıracağını ileri sürmektedir (Hirschman, 1958: 50-52).

Benzer şekilde, verimliliğin üretim miktarına doğrudan bağıntılı olduğu varsayımına dayanan Verdoorn Yasası, ekonomide yapısal dönüşümü verimlilik ile üretim arasında pozitif ve doğrusal bir ilişkiye dayandırır ve sanayi sektöründeki üretim artışının yine bu sektörde verimliliğin daha hızlı bir oranda artmasına yol açacağını ileri sürmektedir. Ayrıca, Verdoorn Yasası, statik ve dinamik ölçeğe göre artan verimler nedeniyle sanayi sektöründe işgücü verimliliği ile üretim miktarı ve istihdam hacmi arasında pozitif, ancak sanayi sektörü dışındaki diğer sektörlerde (tarım ve hizmetler gibi) ise azalan verimler nedeniyle negatif bir ilişki olduğunu varsaymaktadır (Kaldor, 1966).

Kaldor Yasası ise üretim artışı ile verimlilik arasındaki ilişkinin imalat sanayi ve sektörleri için çok daha geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Mevcut sektörler arasında sanayi sektörünü "büyümenin motoru" olarak kabul eden Kaldor'a göre, neoklasik iktisadi modellerin varsaydığı gibi sanayi sektöründe sermayenin veya yatırımların marjinal getirileri azalmayıp artmaktadır. GSYİH içinde sanayi sektörünün payının artmasının yaratacağı dışsal pozitif ekonomilerin etkisi ekonomik büyümeyi hızlandıracak ve istihdamı arttıracaktır.

Kaldor'un temel argümanı şu denklem ile ifade edilebilir: $P_t = \alpha + \beta L$ Burada α ve β terimleri sabit, L istihdamı, P_t ise sanayide emek verimliliğini göstermektedir. Söz konusu

ilişkinin işlerliği $\beta > 0$ kısıtlaması ile sağlanmaktadır. Denklem statik ve dinamik ölçeğe göre artan getiriler nedeniyle sanayi sektöründe emek verimliliği ile üretim miktarı arasında pozitif bir ilişki olduğundan yola çıkarak sanayi sektöründeki büyümenin uzun dönemde çalışan işgücü başına düşen reel sınaî çıktı değeri olarak ölçülen emek verimliliğine bağlı olduğunu ifade etmektedir (Kaldor, 1968: 388-389)

Kaldor'un geleneksel sektör ile modern sektör arasında verimlilik farklılıklarına dayanan kalkınmanın bu ilk modellerini, son dönemlerde modern sektör içindeki verimlilik farklılıklarını öne çıkaran çalışmalar takip etmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar imalat sektörünün kendi içindeki verimlilik farklılıklarının da önemli olduğuna işaret etmektedir. Aynı alt-sektördeki firmalar arasında dahi çok büyük verimlilik farklılıklarına rastlanmakta, alt-sektörler veya firmalar arası bu verimlilik farklılıkları geliştirmekte olan ülkelerde gelişmişlerden çok daha büyük olmaktadır. Geliştirmekte olan ülkelerde sektörler arası bu devasa verimlilik farklılıkları ekonomide emek verimliliğini etkileyen etkinsizliklerin bir göstergesidir (McMillan ve Rodrik, 2011: 42).

Uzun dönem ekonomik gelişme sürecinin ilk aşamalarında ekonominin istihdam yapısındaki dönüşüm tarım sektöründe verimlilik artışı ile başlar. Tarım sektöründe verimlilik artışlarıyla birlikte tarım sektörünün emek gereksinimi azalırken tarım sektörünün ihtiyaç duyduğu ara ve sermaye malları talebi artar ve aynı zamanda verimlilik artışlarından yararlanan kesimlerin tarımsal ürünlere olan talebinde de artışlar olur. Bu süreç sonucu tarımsal istihdam yavaşlarken, tarımsal ara ve sermaye mallarını üreten imalat sanayi sektörü yeni istihdam alanları yaratır. Bu yeni süreç sanayileşme süreci adını alır. Sanayileşme süreci tarım sektörünün gereksinim duyduğu ara ve sermaye mallarının üretimi ile başlar ve daha dinamik imalat sektörlerine doğru yayılarak ekonomik büyüme devamlılık kazanır. Bu aşamada işgücü önemli ölçüde imalat ve hizmet sektörleri tarafından istihdam edilir. İlerleyen aşamalarda imalat sektörünün istihdam içindeki payı bir istikrara kavuşur ve hizmet sektörlerinin istihdam payı artma eğilimi gösterir. Sonunda imalat sektörünün toplam istihdam payı görece (bazı ülkelerde mutlak olarak) azalmaya başlar ve bu süreçte hizmetler sektörü istihdam yaratma konusunda başat işlev görmeye devam eder. Bu süreç sanayisizleşme süreci olarak adlandırılmaktadır. Gelişmiş ülkelerin sanayisizleşme sürecine 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yılların başlarında girdiği söylenebilir. Yeni sanayileşen ülkeler olarak adlandırılan bazı uzak doğu ülkelerinin ise bu sürece 1980'lerde girdikleri ancak bazı Latin Amerika ülkelerinin kişi başına gelirleri düşük olmasına rağmen sanayisizleşme sürecine çok hızlı bir biçimde katıldıkları söylenmektedir. Diğer taraftan bu süreçte 20. Yüzyılın son otuz yılında imalat sektörü istihdamının üçte bir oranında azaldığı Avrupa ülkeleri çarpıcı bir örnek olarak durmaktadır (Palma, 2005: 8-9).

Sonuçta literatür özetinden de anlaşılacağı üzere büyüme ve istihdam (işsizlik) arasındaki bağlantıların oldukça karmaşık olduğu, hem kısa hem de uzun dönemde aradaki ilişkinin pozitif veya negatif olduğuna ilişkin teorik açıklamalar bulmak mümkündür. Bu nedenle büyüme istihdam ilişkisi ampirik olarak analiz edilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Büyümenin İstihdam Yoğunluğu ve İstihdam Esnekliği

Büyümenin yarattığı istihdam artışını diğer bir ifade ile büyümenin istihdam yoğunluğunu ölçmek için özet bir göstergeye ihtiyaç duyulur. Ölçüt olarak istihdam esnekliği kullanılmaktadır. İstihdam esnekliği kavramı, iktisadi büyüme ile istihdam arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi betimleyen bir kavramdır. Esneklik bir sektördeki

büyümenin o sektörde ne kadar istihdam artışı yarattığını hesaplamaya yöneliktir. İstihdamın çıktı esnekliği istihdam artış hızının katma değer artış hızına oranı biçiminde tanımlanmaktadır. Basit olarak yaratılan katma değer birimi başına düşen istihdam miktarını betimler ve $\varepsilon = (dL / L) / (dV / V)$ denklemi ile ifade edilebilir. Belirli bir teknoloji düzeyinde sektörel üretimdeki katma-değerin (V) bir birimlik artışının istihdamda (L) kaç birimlik artışa yol açtığını gösterir (Mazumdar, 2000: 7-8; 2003: 570-71).

Böylece geçmiş dönemdeki üretim-istihdam ilişkisine göre hesaplanan esneklik değeri kullanılarak, gelecekteki büyümenin ne kadar istihdam yaratacağı tahmin edilmeye çalışılır. Hesaplanan istihdam esnekliği, sektörün reel katma-değerindeki % 1'lik büyümenin, o sektörde % olarak ne kadar istihdam yarattığını göstermektedir. Sektördeki belli bir katma değer artışına karşılık gelen istihdam artışını kullanılan teknoloji etkileyecektir ancak teknoloji istihdam yoğunluğunu etkileyen tek faktör değildir. Hızlı büyümenin hangi sektörlerde (emek yoğun veya sermaye yoğun) olduğu ekonomi genelinde istihdam yoğunluğunu etkileyecektir. Çünkü ekonomi geneli istihdam esnekliği alt sektörlerin istihdam esnekliğinin ağırlıklı ortalamasıdır.

Özellikle kısa dönemde istihdam esnekliğinin en önemli belirleyicisi veya sınırlandıran faktörü çıktı artışlarıdır. Bir başka deyişle, çıktı sabit iken istihdam artışlarının ücretlerde artışlara yol açarak istihdamın daha fazla artmasına sınır getirmektedir. Ancak bu süreç büyük ölçüde üretici ve tüketici fiyat hareketlerinin (iç ticaret hadleri) ücretler üzerindeki etkilerine de bağlı olacaktır. Ücret artışlarının emek piyasalarındaki katılıklardan dolayı fiyat hareketlerine gecikmeli olarak uyum sağlayacağı kabul edilebilir. Teorik olarak istihdamın çıktı esnekliğini belirleyen faktörler üç başlık altında toplanabilir. Birincisi emeğin üretilen katma değerden aldığı payın gelişimindeki eğilimlerdir. İkincisi, ücret ödemelerini belirleyen üretici ve tüketici fiyat indekslerinin göreceli artış oranı, yani iç ticaret hadlerinin ücretlerin reel olarak değerini etkilemesidir. Üçüncüsü ise, verili bir çıktı (katma değer) düzeyi için istihdam ve ücretler arasındaki değiş-tokuştur. Göreceli fiyatlar veya iç ticaret hadleri işgücü piyasalarının dışında belirlenirken, emeğin payı ile ücret-istihdam arasındaki değişim işgücü piyasalarınca önemli ölçüde belirlenmektedir (Mazumdar, 2003: 571-572).

Bu bağlamda belli bir teoriye bağlı kalmadan ancak istihdam esnekliğini etkileyen önemli unsurları içinde barındıran bir şablon kullanışlı olmaktadır. Bunun için Mazumdar (2000) ve (2003) tarafından kullanılan bir muhasebe özdeşliği kullanılmıştır.¹ Bu ayrıştırma özdeşlik olmasına rağmen içinde konumuz açısından kullanışlı olan davranışsal bazı özellikler taşımaktadır. Bu ayrıştırma kısaca şöyle özetlenebilir: Toplam ücretler ile katma değer arasında zaman içindeki ilişki temel olarak şöyle bir fonksiyonla ifade edilebilir: $W_t = AV_t^\alpha$ Burada (W) nominal toplam ücreti, (V) yaratılan katma değeri A ve α davranışsal veya teknolojik katsayıları ifade etmektedir. Bu denklemin doğal logaritmasını alırsak $LnW_t = LnA + \alpha LnV_t$ olur, büyüme cinsinden ifade etmek için zamana göre türevi alındığında ve g büyüme hızını ifade etmek üzere $g_w = \alpha g_v$ elde edilir. Kısaca, nominal ücret büyüme hızı, α çarpı katma değer büyüme hızına eşittir. Reel ücret denklemini ise büyüme oranları cinsinden şöyle yazmak mümkündür: $g_w = \alpha g_v - g_L + [\alpha g_{ÜFE} - g_{TÜFE}]$

¹ Bazı çalışmalar bu ayrıştırmanın muhasebe özdeşliği olduğunu ileri sürerek eleştirmişlerdir. Ancak Mazumdar (2000) ve (2003)'e göre bu denklem bir özdeşlik olmasına rağmen işgücü piyasaların ilişkin davranışsal bazı özellikler arz etmesi nedeniyle önemli bilgiler sağlamaktadır.

eşitliğin sağ tarafındaki birinci terim (αg_v) çıktı etkisi, ikinci terim (g_L) istihdam etkisi ve üçüncü terim [$\alpha g_{\dot{U}FE} - g_{T\dot{U}FE}$] fiyat etkisi olarak bilinmektedir. Küçük harfler değişkenin reel değerini büyük harfler ise nominal değerini ifade ederken, α parametresi söz konusu dönemde emeğin katma değer içindeki payının gösterdiği eğilimi betimlemektedir. Ayırıştırma α terimi ücret ve istihdam arasındaki değiş-tokuş hakkında bilgi veren bir terimdir. Bu terimin bire yakın değer alması katma değer artışlarının ücret ve istihdam artışı biçiminde eşit etkiler yarattığına işaret eder. Bu terimin birden büyük değer alması ise katma değer artışlarının büyükçe bir bölümünün istihdam artışı yaratacak ücretlere gittiğine işaret eder. α parametresi özdeşlikten artık olarak hesaplanmaktadır (Mazumdar ve Sarkar, 2007: 5-6).

İşgücü piyasasında fiyatlar genel seviyesi dışsal olmasına rağmen birinci ve ikinci değişkenler içsel değişkenlerdir. Dolayısıyla neo-klasik firma davranışları teorisine göre firma ek bir işçi çalıştırma kararı verirken, işçinin firmaya yapacağı katkı ile işçinin maliyetini karşılaştırır. Bu neo-klasik görüş, aslında, ücretlerin katma-değer içindeki payının belirlenmesinde etkili olan pek çok faktörün göz ardı edilmesine yol açar. Nitekim işgücü piyasalarında arz ve talep güçlerinin yanında kurumsal faktörlerde ücretlerin katma-değer içindeki payının belirlenmesini etkilemektedir. Yeni Keynesyen yaklaşımın nominal ve reel ücretlerin yapışkanlığı varsayımı altında koordinasyon yetersizlikleri, menü maliyetleri ve dışsallıklar, etkin ücret, içerdekiler-dışarıdakiler, zımni sözleşme ve fiyatların karışık belirlenmesi vb. faktörleri ile işçilerin geçici bir süre için nominal ve reel ücretleri yanlış algılamaları önem arz eder.

Kısacası büyüme ve istihdam ilişkisini belirleyen çok sayıda faktörün varolduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle kısa ve uzun dönemde bu ilişkiyi önemli ölçüde etkilediği düşünülen ve Mazumdar (2000) ve (2003)'de kullanılan ayırıştırma yöntemine uygun olarak Türkiye ekonomisinin ana sektörleri ve imalat sanayiini analiz eden bir yöntem irdelenmektedir.

2. Türkiye'de Sektörel Büyüme, Ücretler ve İstihdam Esnekliği

Türkiye'de ekonomik büyümenin sektörler arasındaki istihdam yaratma farklılıkları, işgücü piyasası açısından büyümenin sektörel kompozisyonun önemine işaret etmektedir. Türkiye ekonomisindeki sektörel eğilimlere bakıldığında 1980'lerden beri devam eden bir yapısal dönüşüm sürecinin yaşanmakta olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinde 1980-2010 döneminde GSYİH'ye katkı açısından tarım sektörü aleyhine ve hizmetler ile sanayi sektörleri lehine yapısal bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönemde yaşanan yapısal dönüşüm Tablo 1'den izlenebilir. 1980'li yıllarda dış rekabete açılan Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde sanayi ve hizmetler sektörü paylarını artırırken tarım sektörünün toplam üretimdeki payında hızlı bir azalma eğilimi görülmektedir.

Tablo 1'de tarımın gerek GSYİH gerekse istihdam payındaki düşüş eğilimi oldukça belirgindir. Ancak tarım sektörünün, GSYİH içindeki payında düşüşte öncü iken istihdam payındaki azalma da ise geriden takip etmektedir. Tarımın GSYİH içindeki payı 1980 yılında % 25,8 iken 1990'da % 17, 2000'de %13,6 ve 2010'da % 8,4'e düşmüştür. İstihdam içindeki payı ise sırasıyla % 53,8, % 45,9, % 36,0 ve % 25,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede tarım sektörü sosyal dengeler, bölgesel kalkınmışlık ve istihdam açısından son derece önemli olmakla beraber, artık tedricen ekonominin dinamosu olma özelliğini kaybetme sürecine girmiştir.

Tarım sektöründeki bu belirgin daralmaya karşın sanayi sektörü, 1980'li yıllarda uygulamaya konulan ihracata dönük sanayileşme stratejisi ile birlikte hızlı bir büyüme gerçekleştirmiş ve GSYİH içindeki payını küçük oranlarda da olsa arttırmıştır. Gerçi 2000'li yıllarda GSYİH'daki payında azalma yaşanmasına rağmen sanayiinin istihdam içindeki payında artış yönünde belirgin bir istikrar göze çarpmaktadır.

Hizmetler sektörü ise 1980 yılından itibaren GSYİH içindeki payı giderek hızlanan bir artış eğilimi sergilemektedir. Hizmetler sektörünün 1980'de % 55,6 olan GSYİH payı, dönem boyunca yukarı yönlü bir eğilim izlemiş ve 2010 yılında % 72,4'e ulaşmıştır. Buna paralel olarak hizmetler sektöründe istihdam artışları sözkonusudur. Hizmetler sektörü diğer sektörlerle karşılaştırıldığında istihdam yaratma kabiliyeti en yüksek olan sektörlerdir. Ancak hizmetler sektörünün istihdam payındaki artışlar hasıla artışının gerisinde kalmıştır.

Tablo 1: Ana Sektörlerin GSYİH ile İstihdam Payları

	GSYİH İçindeki Payı %				İstihdam Payı %			
	1980	1990	2000	2010	1980	1990	2000	2010
Tarım	25,8	17,0	13,6	8,4	53,8	45,9	36,0	25,2
Sanayi	18,6	25,0	22,5	19,2	15,0	15,9	17,7	19,9
Hizmetler	55,6	58,0	63,8	72,4	31,3	38,2	46,3	54,9
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK, (2011), Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara.

2001 krizinden sonra Türkiye ekonomisinde 2002-2008 dönemi için asıl büyüme % 7,3 ile hizmetler ve % 8,3 ile sanayi sektörlerinde kaydedilmiştir. Hizmetlerin alt kategorisi olan inşaat % 11, ticaret ise %9,3 oranında büyümüştür. İstihdam oluşturma kapasitesi sıralamasında hizmetler sektörü önde seyretmekte sanayi ise hizmet sektörünün ardından ikinci sırada gelmekte iken, sorulması gereken soru şudur: Tarımın GSYİH'deki payının %10'un altına düştüğü, ekonomideki payı % 25-26 olan sanayi ve % 70'lere varan hizmetler sektörü bu kadar yüksek büyüme sağlamalarına rağmen neden işsizlik düşmemektedir? Bunun temel nedenlerinden biri Türkiye'de çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının artması ve tarımsal istihdamdaki azalmanın ve tarımdaki gizli işsizliğin şehirlerde daha görünür hale gelmiş olmasıdır. 2002 ve 2010 dönemi için tarımsal istihdam endeksinin oldukça gerilediği, buradan kopan nüfusun ise şehirlerde iş bulamadığı için toplam işsizlik oranında kayda değer bir düşüş sağlayamadığı gözlenmektedir (Gürsel ve Aktaş, 2010: 1-2).

Türkiye'nin istihdam yapısında köklü dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşümün ana karakteristiğini belirleyen üç unsur sözkonusudur. Bunlardan birincisi, istihdama katılma oranındaki daralma, özellikle tarım sektöründe ücretsiz aile işçiliğindeki çözülme ve ücretli çalışmadaki artışlar olmuştur. Yılda ortalama 750-800 bin kişi tarımdan koparak şehirlerde istihdam piyasasına girmektedir. Ancak ağırlıklı olarak tarımsal alanda çözülen ücretsiz aile emeğinin aynı hızda istihdama ve ücretli istihdamına katılması mümkün olmamaktadır.

İkincisi, emek piyasasındaki uyumsuzluk sorunudur. Emek piyasasında istihdam esnekliğinin düşük olması, tarım sektöründe istihdamın çözülüşü, geleneksel imalat sanayiinde özellikle son yıllarda gerçekleştirilen yüksek oranlı büyüme ile uyumlu bir istihdam artışının yaratılmaması, hizmet sektörünün istihdamının hızlı bir artış içinde

olması, dönem boyunca yürütülen ekonomi politikalarının sanayileşme yönünde istihdam yaratmadaki başarısızlığını ortaya koymaktadır. Öte yandan firmaların rekabet baskısını azaltmak ve maliyetleri düşürmek amacıyla ücretlerin düşürülmesi, çalışanların artan ve uzayan işsizlik deneyimleri, işgücü piyasalarına yönelik kayıtdışı ve taşeron firma istihdam gerçeği ve bunun arkasında da artan işten çıkarmalar Türkiye ekonomisinin istihdam esnekliğinin boyutlarını göstermektedir (Taymaz –Voyvoda ve Yılmaz, 2008: 94).

Üçüncüsü ise, Türkiye'nin küresel ekonomiyle olan eklemlenme düzeyidir. Büyük bir hızla ihracata yönelen sanayi sektörünün istihdamdaki payının sabit kalmış olması, son yıllardaki en önemli olgulardan biridir. Bu noktada, verimlilik ve “katma-değer yaratma kapasitesi bir arada ele alınmalıdır. İktisadi faaliyetler sonucunda ortaya çıkan verimlilik ve katma-değer yaratma faaliyeti son yıllarda yaşanan ekonomik büyümenin aksine yavaşlama göstermektedir. Bunun nedenleri, üretim maliyetlerini etkileyen unsurlar içerisinde yer alan ücretli istihdam edilenlerin sayısının azaltılması, ücretlerin verimlilik artışlarının altında belirlenmesi, finansman maliyetleri, döviz kuru ve dünya fiyatlarındaki gelişmelerin ithalat üzerindeki etkisi, üretici enflasyonunun yönü, teknolojik ilerlemeler ve vergi düzenlemeleri gibi, genelde firmalar lehine yaşanan gelişmelerdir. Bu durum, bir taraftan sosyal kesimler arasında “toplumsal uzlaşma”yı engellemekte, diğer taraftan da esasen uzun vadede sanayiinin rekabetçi üstünlüklerinin geliştirilmesini ve sürdürülebilirliğini zayıflatmaktadır.

İstihdam esnekliğini belirleyen ücretler, çıktı, katma-değer ve fiyat endeksi gibi faktörlere ilişkin yukarıda verilen ayrıştırma yöntemine göre önce sanayi ve hizmet sektörlerinin ana kısımları için istihdamsız büyüme tartışmalarının yoğunlaştığı 2001 krizi sonrasında 2003-2008 dönemi için yapılmış ve sonuçları Tablo 2’de özetlenmiştir. Sektörlerin istihdam esnekliği ölçülen Tablo 2’de sanayi ve hizmet sektörleri toplamı için bu dönemde reel katma değer büyüme hızı % 3,44 olarak gerçekleşirken, istihdam (emek saat) % 8,69 oranında artış sergilemiştir. İstihdamın çıktı esnekliği pozitif ve 2,53 dolayındadır. Bu güçlü büyüme sürecini iç ticaret hadleri adını verebileceğimiz üretici fiyatları ile tüketici fiyatlarının görece oranı desteklemiştir. Fiyatların imalat ürünleri lehindeki bu etkisi 2003-2008 döneminde görece yüksek (% 10,78) gerçekleşmiştir. Dönem boyunca fiyat etkisi zaman içinde azalan oranda da olsa sanayi ve hizmet sektörlerinde üretim artışlarına pozitif katkı vermiş görünmektedir. Kısaca iç ticaret hadlerinin incelediğimiz dönem boyunca üretime pozitif etki yaptığı söylenebilir. Madencilik ve enerji sektörlerinde istihdam esnekliği oldukça düşüktür, sırasıyla madencilik 0,44 ve enerji sektöründe 0,14 tür. Bu sektörlerde çıktı artış hızı çok az istihdam yaratmaktadır. İstihdam kabiliyeti en yüksek olan sektörün imalat sanayi olduğu ve istihdam esnekliğinin 4,61 gerçekleştiği görülmektedir. Ardından gelen inşaat sektörü ile diğer hizmetler toplamının istihdam esnekliği pozitif ve yaklaşık 1,98 düzeyindedir. Bu esneklik değerleri hizmet sektörleri için yüksek sayılabilir.

Tablo 2: Sanayi ve Hizmet Ana Sektörleri İtibariyle Bazı Temel Göstergeler

Çalışılan Saat Kullanıldığında 2003-2008	g^w	g^{KD}	g^L	$g^{ÜFE}$	$g^{TÜFE}$	α	ÇIKTI ETKİSİ	FİYAT ETKİSİ	İSTİHDAMIN ÇIKTI ESNEKLİĞİ
Sanayi ve Hizmetler Top.	9,31	3,44	8,69	9,27	8,72	2,10	7,23	10,78	2,53
(C) Maden ve Taşocakçılığı	5,93	11,96	5,32	12,94	8,72	0,80	9,59	1,65	0,44
(D) İmalat Sanayi	10,19	1,17	5,38	9,02	8,72	2,38	2,78	12,79	4,61
(E) Elektrik, Gaz ve Su	9,64	-6,41	-0,87	9,09	8,72	6,52	-41,78	50,55	0,14
(F) Yapı ve Bayındırlık	8,50	10,21	18,54	9,27	8,72	1,84	18,75	8,29	1,82
Diğer Hizmetler Top.	10,01	4,88	10,18	9,27	8,72	2,04	9,97	10,22	2,09

Kaynak: TÜİK “Sanayi ve Hizmet İstatistikleri” kullanılarak hesaplanmıştır.

Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllarda yaşanan yapısal dönüşüm, sektörlerin verimlilik artışı üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Sektörler arasında çalışan başına düşen katma-değer karşılaştırıldığında ekonominin en verimli sektörünün sanayi olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe kişi başına düşen katma değer, sanayi sektörünün neredeyse dörtte biri düzeyindedir. Bu tespitler ışığında Türkiye’deki kaynakların zaman içerisinde verimsiz alanlardan verimli alanlara doğru yöneldiğini söylemek anlamlı görünmektedir. Sektörler arası kaynak transferi, doğal olarak, ekonominin genelindeki verimlilik artışlarını büyütmüş ve çalışılan saat başına verimliliği 2003-2008 dönemi için yüzde 45 düzeyinde arttırmıştır (Acar, 2008: 32).

2.1. Türkiye İmalat Sanayiinde İstihdam, Ücretler, Verimlilik ve İstihdam Esnekliği Analizleri

2.1.1. Veri Kaynağı

Bu çalışmada kullanılan veriler, 1980-2001 dönemi *Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri*’nden alınmıştır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 1980-2008 dönemi için Türkiye imalat sanayi ISIC (Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması, revize 2 ve 3) ile NACE (revize 1.1) iki haneli alt sektör verileri kullanılmıştır. TÜİK’in Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC Rev. 2) göre düzenlenmiş 1981-2000 dönemi imalat sanayi çıktı (katma-değer) verileri, 1987 bazlı sektörel toptan eşya fiyatları (TEFE) endeksi ile ücretler TÜFE endeksi ile deflate edilerek fiyat hareketlerinden arındırılmıştır. Bu çalışmayı etkileyen en önemli unsur verilerin eksikliği ve karşılaştırılması konusunda tanımların değişmiş olmasıdır. TÜİK, 2002 *Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı* ile birlikte veri derleme yöntemlerinde ve tanımlarında önemli değişikliklere gitmiştir. 1980-2001 *Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri* imalat sanayiinde kamu sektörünün tamamı ile özel sektörde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerini kapsamakta iken 2002’den itibaren hesaplama değişikliğine gidilmesiyle birlikte 2003-2008 dönemi bir ve daha fazla kişi çalıştıran tüm işyerleri kapsamakta bu da veriler arasında karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır.

2.1.2. Analiz Sonuçları

Türkiye ekonomisinin büyümesinde en dikkat çeken sektör olan imalat sanayi toplam ve alt sektörler ölçek itibariyle ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Veriler Türkiye imalat sanayi 1980-2008 dönemi için alt dönemler itibariyle sektörel katma değer, çalışan sayısı verileri ve endeksleri kullanılarak çıktı, fiyat ve istihdam esnekliği hesaplamaları yapılmış ve sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Türkiye İmalat Sanayiinde Bazı Göstergeler ve İstihdam Esnekliği

İmalat D Saat	Ücret Artış Hızı (g_w)	Katma Değer Artış Hızı(g_{KD})	İstihdam Artış Hızı (g_L)	ÜFE Artış Hızı ($g_{ÜFE}$)	TÜFE Artış Hızı ($g_{TÜFE}$)	α	Çıktı Etkisi	Fiyat Etkisi	İstihdamın Çıktı Esnekliği
1981-1990	38.30	8.03	3.56	37.36	36.69	1.7	13.9	27.95	0.44
1991-2000	56.56	3.84	0.99	53.50	56.63	2.0	7.7	49.90	0.26
1981-2000	47.43	5.94	2.27	45.43	46.66	1.9	11.1	38.56	0.38
2003-2008	10.19	1.2	5.38	9.02	8.72	2.4	2.8	12.79	4.61

Kaynak: TÜİK “Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri” kullanılarak hesaplanmıştır.

Tabloda dikkat çeken ilk nokta imalat sanayiinin 2003-2008 döneminde katma değer artış hızı % 1,17 oranında büyürken, istihdamın % 5,38 oranında büyüme göstermesidir. Dönemin istihdam çıktı esnekliği pozitif ve 4,61 olarak görülmektedir. 1980-2000 döneminde çıktının istihdam esnekliği birbirine yakın değerler (0,26-0,44 arası) alırken, 2003-2008 döneminde istihdam esnekliğinin pozitif ve oldukça yüksek (4,61) değer alması bu dönemde istihdam büyümesinin emek verimliliğindeki düşüş pahasına gerçekleşmiş olduğuna işaret etmektedir.

Ayrıştırmada yer alan değişkenlere dönem bazında baktığımızda 1981-1990 döneminde imalat sanayiinde yaratılan reel katma değer büyüme hızı, ortalama yıllık yüzde 8,03 oranında gerçekleşmiştir. Bu büyüme hızının büyük ölçüde 1980 öncesi dönemde imalat sanayiine yapılan yatırımların tamamlanması ve enerji darboğazlarından dolayı düşük olan kapasite kullanım oranlarının arttırılması sonucu sağlandığı söylenebilir. Bu güçlü büyüme sürecine iç ticaret hadleri adını verebileceğimiz üretici fiyatları ile tüketici fiyatlarının görece oranı da destek vermiştir. Fiyatların imalat ürünleri lehindeki bu etkisi 1990-2000 döneminde oldukça yüksek (% 49,9) gerçekleşmiş, 2003-2008 döneminde ise enflasyonun düşüş eğiliminde olduğu süreçte düşüş (% 12,79) göstermiştir. Ancak 1980-2008 dönemi boyunca fiyat etkisi zaman içinde azalan oranda da olsa imalat sektörü üretim artışlarına pozitif katkı vermiş görünmektedir. Kısaca iç ticaret hadlerinin, incelediğimiz dönem boyunca imalat sanayi üretimine pozitif etki yaptığı söylenebilir. Üretici fiyatları tüketici fiyatlarından daha hızlı arttığı için bu durum üreticiler lehine bir sonuç doğurarak büyümeye ve dolayısıyla istihdama destek olacak biçimde gelişme göstermiştir.

Denklemdaki α terimi 1980-2008 dönemi için 1,7 ile 2,4 arasında değerler almıştır. İkiye yakın değer alması aslında katma değer artışlarının istihdam artışını sağlamak için gerekli finansmana (ücret fonu) giderek daha büyük bölümünün ayrıldığını göstermektedir. Özellikle 2003-2008 döneminde α değerinin yüksek olması bu dönemde ücret faturasına katma değerden daha yüksek pay ayrılması anlamına gelmektedir. Nitekim imalat sanayi katma değeri içinde maaş ve ücretlerin payı 2003 yılında yüzde 28,4 iken 2008 yılında 37,1’e yükselmiştir.

1994, 1999, 2001 ve 2008 krizlerinin üretim artışlarında dalgalanmalara ve üretimi daraltıcı etkilere neden olmasına rağmen, 1981-2008 döneminde imalat sanayiinde üretim ve katma-değer yaklaşık 3 kat artmıştır. Dönem boyunca üretim girdilerindeki artış üretim artışına paralel gitmiş ve özellikle 1994'den sonra girdi kullanımı üretimden daha hızlı bir artış göstermiştir. Reel girdi/reel çıktı oranı 1994'deki %55 düzeyinden 2001'de %59'a çıkmıştır. Aynı dönemde imalat sanayiinde istihdam artışı da önemli dalgalanmalar göstermiştir. Üretimde ve idari işlerde çalışanların sayısı 1981'den 1990 yılına kadar sürekli artmıştır. Ancak 1990-2000 döneminde istihdam artışı yavaşlamış ve hatta üretimde çalışanların sayısında bir düşüş gerçekleşmiştir. 1994 krizinden sonra hızlı bir şekilde artan istihdamda, 1999 ve 2001 krizleriyle birlikte tekrar ciddi düşüşler yaşanmıştır (Taymaz vd., 2008: 57). 2003-2008 döneminde ise istihdam artışı önceki alt dönemlere göre daha yüksek gerçekleşmiştir. Bunun en önemli nedeni ücret artışlarının önceki dönemlere göre düşük gerçekleşmesidir.

Toplam olarak imalat sanayiine bakıldığında reel katma değer artışlarının özellikle 2003-2008 döneminde zayıf kaldığı (% 1,17) ancak istihdam artışlarında (% 5,38) önemli bir sorun olmadığı görülmektedir. Ancak Türkiye ekonomisine ilişkin yapılan bazı çalışmalar 2003 sonrası dönemde emek verimliliğinin arttığına buna karşın istihdamın azaldığına ilişkin sonuçlara ulaşmış ve bu dönemi istihdamsız büyüme dönemi olarak nitelendirmiştir (Yeldan, 2006: 195; Saraçoğlu ve Suiçmez, 2008: 90; Yeldan, 2010: 21-23).

Kanımızca bu farklı sonuçların olası bir nedeni bu çalışmaların TÜİK'in "Kısa Dönemli İş İstatistiklerini" kullanmasından kaynaklanmaktadır. Kısa dönemli iş istatistikleri çerçevesinde TÜİK tarafından hazırlanan çalışanlar, üretim, verimlilik ve ücret endeksleri yirmi ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerini kapsamaktadır. Bu çalışmada kullanılan 2003-2008 yılları için yıllık iş istatistikleri ise tüm imalat işyerlerini kapsamaktadır. Nitekim, imalat sanayi istihdamının büyükçe bir kısmını küçük ölçekli firmalar sağlamaktadır. Bu nedenle aşağıda imalat sanayi büyüme ve istihdam göstergeleri ölçek büyüklüğüne göre analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: Türkiye İmalat Sanayiinde Ölçek Büyüklüğüne Göre Bazı Göstergeler

Ölçek Büyüklüğü	1-19	20-49	50-99	100-249	250-499	500-999	1000-4999	5000+
2003-2008 Dönemi								
Ücret Büyüme Hızı	11,7	13,6	11,8	11,3	10,0	8,7	10,7	7,5
Katma Değer Büyüme Hızı	-1,68	-0,54	-2,54	-1,03	1,27	2,27	3,29	7,24
İstihdam Büyüme Hızı	6,71	7,32	5,40	4,82	3,89	2,86	3,56	9,02
A	3,53	3,36	3,80	2,99	2,14	1,76	1,83	1,53
Çıktı Etkisi	-5,92	-1,80	-9,64	-3,09	2,71	3,99	6,01	11,09
Fiyat Etkisi	24,31	22,71	26,88	19,23	11,19	7,55	8,21	5,40
İstihdam Esnekliği	-4,00	-13,67	-2,13	-4,68	3,08	1,26	1,08	1,25

Kaynak: TÜİK "Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri" kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 4, ölçek büyüklüğüne göre Türkiye imalat sanayiinin temel göstergelerini özetlemektedir. Tablo 4'ün dikkati çeken en önemli noktası 1 ile 249 arası işçi çalıştıran işyerlerinin yarattığı reel katma değer düşüş gösterirken, bu işyerlerinde istihdamın artıyor olmasıdır. Bu işyerlerinde istihdam esnekliği negatiftir. 250 ve üstü işçi çalıştıran işletmelerde ise reel katma değer artışları yüksek olmasına rağmen istihdam artışları görece

zayıf kalmıştır. Bunların toplam imalat sanayi sektörü istihdamına etkileri alt sektörün toplam istihdam payına bağlı olarak değişecektir. 249 ve altı işçi çalıştıran işletmelerin toplam imalat sanayi istihdamı içindeki payı 2003 yılında % 66,5 oranında iken 2008 yılında yüzde 68,1'e yükselmiştir. Bu sektörlerin istihdam esnekliğinin negatif olması bu durumun sürdürülebilirliği konusunda şüpheler doğurmakta ve rasyonel firma davranışlarıyla açıklanamamaktadır.

İstihdamın çıktı esnekliklerini doğru yorumladığımızdan emin olmak için imalat sanayiinin alt sektörlerinde büyüme, istihdam, istihdam esnekliği ve sektörlerin toplam istihdam içindeki payları hesaplanarak Tablo 5 ve 6'da özetlenmiştir. İstihdamın çıktı esnekliği kısaca istihdam artış hızının çıktı artış hızına oranını ifade etmektedir ve çıktı birimi başına (katma değer) yaratılan istihdam konusunda bilgi sunmaktadır. Türkiye İmalat sanayi için ISIC Revize 3'e göre istatistikler 1992-2001 ve 2003-2008 dönemleri için mevcuttur. Bu nedenle Tablo 5, 1992-2000, Tablo 6 ise 2003-2008 dönemindeki gelişmeleri vermektedir.² İstihdam esnekliklerinin net olarak yorumlanması oldukça zordur; bu nedenle sektörler katma değer ve istihdam büyüme oranlarına göre, (A) büyümenin istihdam yarattığı sektörler, (B) gerileyen (hem büyümenin hem de istihdam artışlarının negatif olduğu) sektörler, (C) istihdamsız büyümenin olduğu sektörler ve diğerleri olmak üzere sınıflandırılmıştır (Bkz. Tablo 5 ve 6).

1992-2000 Döneminde 22 sektörden 14 tanesinde hem reel katma değer hem de istihdam artışları pozitifdir. Bu grupta (A) reel katma değer ortalama yıllık % 7,6 büyümüş, istihdam ise % 3,03 büyümüştür. Dönem başında (1992) bu sektörlerin toplam imalat sanayi istihdamı içindeki payı % 75,8'dir. Bu sektörlerde (A) istihdam 1992-2000 döneminde toplam 173 bin 320 kişi artmıştır. İstihdamın çıktı esnekliği 0,4 dolayındadır. Büyüme ve istihdamın negatif olduğu gerileyen (B) sektörler grubuna tütün ürünleri imalatı (16) ile Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri (23) sektörü olmak üzere iki sektör girmektedir. Bu iki sektörün toplam imalat sanayi istihdamındaki payları oldukça düşüktür. Bu iki sektörün istihdam payı % 3,9 civarındadır. Bu dönemde bu grubun (B) istihdamının 12 bin üç yüz kişi azaldığı görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Bazı Göstergeler (1992-2000)

		KATMA DEĞER BÜYÜME HIZI %	İSTİHDAM BÜYÜME HIZI %	İSTİHDAMIN ÇIKTI ESNEKLİĞİ	İSTİHDAM İÇİNDEKİ PAYI %	ÇALIŞAN SAYISINDAKİ DEĞİŞİM (BİN KİŞİ)
	1992-2000					
	A İstihdam Yaratan Büyüme Sektörleri					
18	Giyim eşyası imalatı	8,69	6,80	0,78	8,89	60,51
30	Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı	41,19	25,22	0,61	0,02	0,99
25	Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	10,60	6,09	0,57	2,67	16,24
36	Mobilya imalatı; Diğer imalatlar	19,73	10,62	0,54	1,39	18,08
31	Elektrikli makine ve cihazların imalatı	13,16	6,17	0,47	2,17	15,50
15	Gıda ürünleri ve içecek	3,68	1,32	0,36	15,63	1,08

² TÜİK'in kullandığı ölçek büyüklüklerini değiştirmesi nedeniyle 2003-2008 dönemi verileri bir ve daha fazla işçi çalıştıran imalat sanayi işyerlerini kapsarken 1992-2001 dönemi verileri on ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerini kapsamaktadır.

	imalatı					
34	Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı	11,66	4,07	0,35	3,56	13,85
33	Tıbbi aletler; Hassas ve optik aletler ile saat imalatı	15,81	4,95	0,31	0,43	2,04
17	Tekstil ürünleri imalatı	9,09	2,32	0,26	19,09	34,23
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	5,38	1,11	0,21	7,15	3,36
29	Makine ve teçhizat imalatı	6,34	1,18	0,19	6,74	5,83
19	Derinin tabaklanması, işlenmesi	7,96	0,87	0,11	1,51	1,57
35	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	6,24	0,39	0,06	1,42	-0,65
28	Makine ve teçhizatı hariç; Metal eşya sanayii	6,06	0,15	0,03	5,17	0,69
	Grup Toplamı (A)	7,60	3,03	0,40	75,84	173,32
	B Gerileyen Sektörler					
16	Tütün ürünleri imalatı	-1,52	-7,08	4,67	3,08	-11,36
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri	-2,13	-1,92	0,90	0,78	-0,98
	Grup Toplamı (B)	-2,09	-5,94	2,84	3,9	-12,3
	C İstihdamsız Büyümenin Olduğu Sektörler					
22	Basım ve yayım	2,94	-0,10	-0,04	1,38	-1,29
21	Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	10,20	-1,07	-0,10	2,23	0,59
20	Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (Mobilya hariç)	9,49	-2,62	-0,28	1,56	-3,90
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçh. ve cihazları imalatı	8,30	-2,54	-0,31	1,94	-4,85
24	Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	6,85	-2,19	-0,32	6,00	-0,44
27	Ana metal sanayii	6,15	-1,98	-0,32	7,20	-8,75
	Grup Toplamı (C)	6,82	-1,90	-0,28	20,30	-18,63
D	Toplam İmalat Sanayi	5,31	1,95	0,37	100,00	142,35

Kaynak: TÜİK “Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri” kullanılarak hesaplanmıştır.

Grup (C) istihdamsız büyümenin olduğu sektörler ise basım-yayım (22), kağıt ve kağıt ürünleri (21), ağaç ve mantar ürünleri (20), radyo-TV haberleşme cihazları (32), kimyasal madde ürünleri (24) ile ana metal (27) sanayiilerdir. Bu grubun toplam istihdam içindeki payı %20,3 tür. Bu gruptaki istihdam 18.630 kişi azalmıştır. Dolayısıyla 1992-2000 döneminde imalat sanayiinde gerçekleşen yüksek oranlı büyüme ve üretim artışı ile pozitif reel katma-değere uyumlu bir istihdam artışı yaşanmamıştır. İstihdam artışının üretim artışına katkısı % 23,5 olarak gerçekleşmiştir. Büyümenin dinamiği sermaye birikimindeki genişleme olmuştur (Saygılı vd. 2005: 9). Bu dönemde yüksek enflasyon ve makroekonomik dengesizliklerin var olması, imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalar açısından verimlilik artışlarının etkisini zayıflatığından istihdam artışı yönünde yeterli bir gelişme gösterememişlerdir.

2003-2008 döneminde büyüme oranı ve istihdam artış hızı pozitif olan sektör sayısı 22 sektör içinde 15 sektördür. Grup olarak (A) bu sektörler toplam imalat sanayi istihdamının %

43,15'ini oluşturmaktadır. 1992-2000 ile karşılaştırdığımızda bu gruptaki sektör sayısı 14 olmasına rağmen imalat istihdamı içindeki payı % 75,84 dolayındadır. Kısaca, hem reel katma değer artışının hem de istihdam artışının pozitif ve yüksek olduğu sektörler 1992-2000 döneminde toplam imalat sanayi içindeki payları (dönem başı 1992) yüksek olduğu için ekonominin istihdamına katkıları bu dönemde daha güçlü olmuştur. 2003-2008 Döneminde hem reel katma değer artışlarının hem de istihdam artışlarının negatif olduğu gerileyen sektörler, tekstil ürünleri imalatı (17) ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı (23) sektörleridir. 1992-2000 Dönemi ile bu grubu (B) karşılaştırdığımızda 1992-2000'de gerileyen sektörler grubunun istihdam payları toplamı % 3,9 iken 2003'te gerileyen sektörlerin toplam istihdam içindeki payları % 20,09'dur. Bu sektörlerin istihdamında meydana gelen azalma % -1,71 ve çalışan sayısı olarak istihdam 24 bin 810 kişi azalmıştır. Katma değer artışlarının pozitif, ancak istihdam artışlarının negatif olduğu istihdamsız büyümenin olduğu Radyo, televizyon, haberleşme teçhizat ve cihazları imalatı (32) ile tütün ürünleri imalatı (16) sektörün istihdam payı görece düşük (% 2,16) olduğundan çalışan sayısındaki azalma 3 bin 210 kişi ile sınırlı kalmıştır. Genel olarak 1992-2000 döneminde 173 bin 320 kişiye iş yaratılmış ve 30 bin 930 iş yok olmuş net olarak istihdam artışı 142 bin 350 kişi olarak gerçekleşmiştir. 2003-2008 döneminde ise 704 bin 790 yeni iş yaratılmış ve 28 bin dolayında iş yok olmuş, net olarak yaratılan istihdam artışı 676 bin 77 kişi olarak gerçekleşmiştir. Son grupta yer alan sektörler reel katma değer artışlarının negatif, ancak istihdam artışlarının pozitif olduğu dört sektör göze çarpmaktadır. Bu durumu rasyonel firma davranışları ile açıklamak olanaksız görünmektedir. Çünkü yaratılan reel katma-değer azalırken istihdamın arttırılması ancak önceki dönemlerde aşırı yüksek kâr marjları (mark-up kârlılık) ile çalışan firmaların kâr marjlarının düşmesiyle ya da devletin istihdamı arttırmak veya korumak amacıyla vermeyi taahhüt ettiği teşvik ve primler ile açıklanabilir.

Tablo 6: Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Bazı Göstergeler (2003-2008)

		BÜYÜME HIZI %		İSTİHDAMIN ÇIKTI ESNEKLİĞİ	SEKTÖRÜN İSTİHDAM PAYI %	İSTİHDAMDA DEĞİŞİM (BİN KİŞİ)
		KATMA DEĞER	İSTİHDAM			
	2003-2008					
A İstihdam Yaratın Büyüme Sektörleri						
35	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	37.46	20.71	0.55	1.10	40.14
33	Tıbbi aletler; Hassas ve optik aletler ile saat imalatı	18.86	15.19	0.81	0.55	12.99
30	Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı	17.50	11.74	0.67	0.03	0.54
37	Yeniden değerlendirme	15.72	18.90	1.20	0.02	0.73
20	Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (Mobilya hariç)	11.73	7.91	0.67	1.41	18.98
31	Elektrikli makine ve cihazların imalatı	8.87	8.23	0.93	2.59	29.95
34	Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı	7.45	9.37	1.26	4.22	51.96
29	Makine ve teçhizat imalatı	7.36	10.30	1.40	6.58	90.54
21	Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	7.18	6.21	0.86	1.51	11.21
28	Makine ve teçhizatı hariç; Metal eşya sanayii	7.17	12.41	1.73	5.06	100.94
25	Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	5.38	8.72	1.62	4.40	51.61
26	Metalik olmayan diğer mineral	4.90	8.81	1.80	5.59	64.83

	ürünlerin imalatı					
27	Ana metal sanayii	3.04	6.88	2.26	3.69	28.69
22	Basım ve yayım	2.22	10.23	4.60	1.82	26.63
36	Mobilya imalatı; Diğer imalatlar	1.82	10.53	5.80	4.58	55.60
	Grup Toplamı (A)	5.89	9.99	1.70	43.15	585.34
	B Gerileyen Sektörler					
17	Tekstil ürünleri imalatı	-4.50	-1.71	0.38	19.77	-25.01
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri	-8.22	-1.92	0.23	0.32	0.20
	Grup Toplamı (B)	-6.78	-1.71	0.25	20.09	-24.81
	C İstihdamsız Büyümenin Olduğu Sektörler					
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçh. ve cihazları imalatı	4.05	-0.47	-0.12	1.00	0.30
16	Tütün ürünleri imalatı	0.74	-3.58	-4.84	1.15	-3.51
	Grup Toplamı (C)	1.90	-2.07	-1.09	2.16	-3.21
	D Büyümenin Negatif Olduğu Sektörler					
15	Gıda ürünleri ve içecek imalatı	-0.68	3.09	-4.52	12.75	52.88
19	Derinin tabaklanması, işlenmesi	-0.99	4.82	-4.84	1.80	9.80
18	Giyim eşyası imalatı	-1.82	2.28	-1.26	16.15	52.12
24	Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	-2.60	0.96	-0.37	3.91	4.65
	Grup Toplamı (D)	-1.77	2.58	-1.46	34.61	119.45
T	Toplam İmalat Sanayi	1.17	5.38	4.61	100.00	676.77

Kaynak: TÜİK “Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri” kullanılarak hesaplanmıştır.

Nitekim 2008 küresel krizinin imalat sanayi üzerindeki etkilerine daha yakından bakıldığında, katma değer ve istihdam yaratma kapasiteleri negatif olan (B)ve (C) grubu sektörlerin krizde hızla daraldığını, katma-değer ve istihdam yaratma kapasitesi pozitif olan (A) grubu sektörlerin ise krizden görece daha az etkilendiklerini söylemek mümkündür. Örneğin, otomotiv ve ulaştırma araçları, ağaç ve ağaç mantarı ürünleri, kimyasal madde ve ürünleri, gıda ürünleri ve içecek imalatı gibi bazı sektörler krizden az hasarla çıkmayı başarmıştır. Öte yandan, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, büro makineleri ve bilgisayar imalatı, radyo ve TV ürünleri imalatı, giyim eşyası imalatı, tekstil imalatı gibi sektörler krizden daha derin etkilenmişlerdir (TEPAV, 2010: 4).

2008 küresel kriz sürecine gelindiğinde Türkiye imalat sanayiinde sektörler iki temel gruba ayrılmıştır. Birinci grup, ihracat büyüme hızının süratle arttığı, buna karşılık uluslararası pazar payının halen çok düşük seyrettiği sektörler, ikinci grupta ise, pazar payının görece yüksek olmasına rağmen, ihracat artış hızının düşük olduğu tekstil, hazır giyim (deri, ayakkabı dâhil), sebze, meyve gibi emek yoğun sektörler yer alır (DPT, 2007). TÜİK’in aylık sanayi üretim endeksi verileri göz önünde bulundurulduğunda 2008-2010 yıllarında tekstil, giyim, deri, makine ve elektronik üretimleri en fazla azalan sektörler olurken, gıda, ağaç ürünleri, mobilya ve otomotiv üretimleri en çok artış gösteren başlıca sektörler olmuştur. 2008 yılında ve 2010 yılında ithalatı en fazla artan imalat sanayi sektörleri, gıda ürünleri, tütün ürünleri, petrol ürünleri, kimya, ana metal, metal eşya ve elektrikli makine sektörleri olmuştur. Bu arada otomotiv, elektronik eşya gibi sektörler uygulanan düşük kur politikaları sayesinde ucuzlayan ithalatın etkisiyle üretim artışları yaşarken, sermaye yoğun olan teknolojik özellikleri nedeniyle yeterince istihdam yaratamamış ve dışa bağımlı teknoloji yapısının sorunlarını ekonomiye taşımıştır.

1992-2000 dönemini analiz eden Tablo 5’de tüm sektörler için istihdam yaratma kapasitesi düşük olsa da katma-değer artış hızının (Tütün ürünleri imalatı Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri sektörleri hariç) pozitif olması, 2001 krizinde imalat sanayiinde işten çıkarmaları ve işsizliğin daha fazla artmasını engellemiştir. Ancak Tablo 6’ya bakıldığında 2003-2008 döneminde katma-değer artış hızı düşük iken istihdam artış hızının yüksek olması, 2001 krizi ile karşılaştırıldığında 2008 küresel krizden imalat sanayiinin hemen hemen tüm sektörlerinin reel olarak çok daha fazla etkilenmeleri ve işten çıkarmaların artması kaçınılmaz olacaktır.

Türkiye imalat sanayi ve ekonomisine ilişkin yapılan bazı çalışmalar, özellikle 2002 yılından itibaren istihdam yaratmayan bir büyüme kalıbı sergilediğine işaret etmektedir (Yeldan, 2006: 195; Saraçoğlu ve Suiçmez, 2008: 90). Yeldan (2010’da 2002-2007 dönemi için imalat sanayiinin yıllık ortalama yüzde 8,9 büyüme göstermesine karşın yaratılan katma-değerin düşük kalması nedeniyle istihdam kazancının sadece yüzde 1,3 oranında kaldığını tespit etmektedir. Daha ürkütücü olan tespit, imalat sanayiinin alt sektörleri ayrıştırıldığında ortaya çıkmaktadır. Söz konusu dönemde imalat sanayiinin 21 alt sektörünün 9’unda üretim artışına karşın, istihdamda gerileme yaşanmış olduğu görülmektedir. TÜİK verileri, söz konusu bu 9 sektörün hemen hepsinin gıda, tekstil, toprak ürünleri gibi geleneksel ihracatçı sektörler olduğunu ve bu sektörlerin de çoğunlukla emek yoğun olduğunu belirtmektedir. Üretim artışına rağmen, gerektiğinde istihdam artışı sağlanamamasına sebep olan faktörler arasında işgücü piyasalarının esnek olmaması, ücret artışları, yapısal değişimin gerçekleştirilememesi, artan çalışma saatleri, yasal ve kurumsal katılıkların varlığı sayılmıştır. Böylece kriz sonrası dönemde firmaların ek işçi alma konusunda daha ihtiyatlı davrandığı ve taşeronlaşma ve kayıtdışı sürecin hızlanmasına yol açtığı ifade edilmektedir (Yeldan, 2010: 21-27).

2003-2008 döneminde, 2001 krizi sonrasında TL’nin değer kazanması, enflasyonun düşmesi ve makroekonomik istikrarın sağlanması sektörleri işgücü faktör artışı yoluyla rekabet etmeye zorlamış, bu da istihdam artışına yol açmıştır. Tabi ki istihdam artışında imalat sanayiinde faaliyet gösteren firmaların kurdaki gelişmelerin yarattığı rekabet baskısına, çalışan kişi başına kazançlardaki reel artışları düşürerek, istihdam kapasitesinin artış hızını yavaşlatmak suretiyle katma-değer artışını büyütme, kayıtdışı istihdamı arttırarak cevap vermeye çalışması da önem arz etmektedir. Türkiye imalat sanayiinde üretim teknolojisinde büyük farkların olmadığı koşullarda, birim emek maliyetlerinin düşmesi, reel ücret ve istihdam artışının baskılanması sonucu verimlilik ve üretim artışlarına rağmen çalışanların reel kazançları baskı altında kalmış, ekonomik büyümeye paralel bir istihdam artışı gerçekleşmemiştir. Bu durum işsizlik oranlarını giderek artırmıştır (BSB, 2008: 104).

Türkiye’de 2000’li yılların başında durma noktasına gelen sermaye birikimi, 2002 yılından itibaren genişleme eğilimine girmiştir. Bu durum emek ve sermaye verimliliğinde iyileşme olduğunu göstermektedir. Yapılan çalışmalara göre 2000’li yıllarda yaşanan hızlı büyümede işgücü esnekliğine dayanan artışların yarattığı verimlilik artışları etkin olmuştur. Eğer verimlilik artışı toplam ücret ödemelerin artışının gerisinde kalıyorsa bu durumda yaşanan büyüme sermaye yönelimli emek tasarruf eden bir büyümedir. Bu nedenle de yüksek büyüme hızları net istihdam yaratmaktan uzak kalmıştır. Bu bağlamda sektörlerin mevcut organizasyonel yapılarını yenileyerek veya teknolojik düzeylerini geliştirerek verimlilik artışlarını sürdürüp sürdüremeyecekleri belirsizdir. Buna göre sorun, işgücüne

dayalı esnekliğin artık sürdürülemez olmasıdır. Çünkü işgücü esnekliğine dayanan verimlilik artışlarının bir sınırı vardır. Dolayısıyla sektörlerin mevcut uyum sürecinden kaynaklanan büyüme artışları sınırlıdır. Üstelik istihdam yaratmayan büyümenin sürdürülebilirliği ekonomik açıdan olduğu kadar politik açıdan da büyük riskler taşımaktadır (DPT, 2009: 9). Bu yüzden Türkiye'nin rekabet gücünün arttırılabilmesi için verimlilik artışının sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ekonomisi 1980'den başlayarak gerçekleştirdiği yapısal dönüşüm ile 1980'den önce izlediği ithal ikameci kalkınma politikalarından vazgeçerek 1980'li yıllardan itibaren dışa açık ihracata dayalı kalkınma politikalarıyla dünya ekonomisiyle bütünleşmeye çalışmıştır. İhracata dönük sanayileşme özendirilmeye çalışılmış ve bu amaçla, ihracat teşvik edilmiş, iç talep düşürülmüş ve ücretler baskı altına alınmıştır. Dış ticarete dayalı büyümenin sürdürülebilmesi için gümrük tarifeleri daha önce hiç görülmediği ölçüde indirilmiş, doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye hareketlerinin akışı teşvik edilmiştir. Küreselleşme süreci teknoloji transferini kolaylaştırmış ve üretim artışı üretkenliğe katkı sağlamıştır. Ancak Türkiye ekonomisinin son 30 yıla damgasını vuran sermaye birikimi ve büyüme stratejisi, kaynakların daha etkin kullanılması ve verimlilik artışlarına dayalı yapısal değişimden ziyade, mevcut kapasitelerin tam kullanılmasına ve kaynakların yeniden tahsisine dayandırılmıştır. Bu da 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de ekonomik büyümenin istihdam yaratma kabiliyetini zayıflatmıştır.

Türkiye imalat sanayiinde yatırım eğiliminin zayıflamasına rağmen verimlilik göstergelerindeki pozitif durum üretim kapasitelerinin, pazar ölçeğinin genişlemesi ve iyileşen rekabet ortamı nedeniyle kaynakların daha etkin kullanılması sonucu oluşmuş, fakat bu durum uzun dönemli dinamik bir büyümenin sağlanmasında ve istihdam yaratmada yeterli olmamıştır. İmalat sanayiinde büyümenin yeterince istihdam yaratmaması ve sektörler arasındaki istihdam yaratma farkları, işgücü piyasası açısından büyümenin sektörel kompozisyonun önemini ortaya koymaktadır. Çünkü istihdam yaratan sektörlerin büyüme sürükleyen sektörler olmaması iş yaratma kapasitesini düşürmüştür.

Genel olarak Türkiye imalat sanayiinde ikili bir sektörel yapı göze çarpmaktadır. Sayıca az ancak katma değer yaratma açısından performansı yüksek olan sektörlerin imalat sanayi istihdamı içindeki payları görece düşük olduğundan yaratılan toplam istihdama katkıları zayıf kalmaktadır. Diğer taraftan sayıca fazla ancak katma değer performansı düşük ve imalat sanayi istihdamı içindeki payı yüksek olan sektörlerde ise istihdam yaratmayan zayıf bir büyüme göze çarpmaktadır. Böylece genel imalat sanayiinde yaşanan üretim büyümesinin istihdama katkısı sınırlı kalmaktadır. Yani büyümenin istihdama yansımalarının belli koşullara bağlı olduğu ve yeni istihdam olanakları meydana getirebilmenin yolunun sadece büyüme olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, büyümenin olması istihdam sorunun çözümünü otomatikman beraberinde getirmemektedir. Bu haliyle istihdam için büyüme gerekli ve ön koşul olabilir, ancak yeterli değildir.

Sanayiinin verimlilik büyümesinin yapısal değişimden kaynaklanmaması ve/veya düşük düzeylerde gerçekleşmesi, imalat sanayiinin daha çok yeni teknolojilerin kullanıma girmesini sağlayacak yatırımların ertelenmesine ve üretim artışlarının nitelikli işgücü kullanımı yerine ucuz işgücü kullanımına dayalı genişlemesine neden olmuştur. Dahası, verimlilik artışları düşük olan imalat sektörleri, kârlılıklarını korumak için emek ile sermaye arasındaki değiş tokuşta (trade-off) emek lehine bir değişimi tercih etmeleri ayrıca yapısal

değişimi yaratacak teknolojik gelişmeleri gerçekleştirememeleri nedeniyle uzun dönemde sürdürülebilir büyümeyi ve istihdam artışını yaratmamıştır.

2001 krizi öncesinde istihdam kapasitesi yüksek olan ve emek yoğun üretim yapan önemli üretim ve ihrac kapasitesine sahip olan tekstil ve giyim eşyası sektörünün Çin, Hindistan ve Malezya'nın ucuz tekstil ürünleriyle rekabet edememesi 2003-2008 döneminde istihdamı kısıp işsizliği yükseltmiştir. Bu açıdan ilk bakışta üzerinde durulması gereken, imalat sanayiinde üretim artışını yaratacak verimlilik artışı sağlayan ileri teknolojilerin üretim sürecine sokulması olmalıdır. Bu nedenle 2001 krizinden sonra imalat sanayiinde yatırımlar daha çok hazır giyim, beyaz eşya, otomobil sektörlerine yönelmiştir. Fakat bu sektörlerin teknoloji yoğun olması istihdamı arttırıcı etki yaratmamış ve ayrıca ucuz ithal girdilerin istihdam yaratmadan imalat sanayiinde üretim artışına yol açması nedeniyle verimlilik artışlarını daha çok girdi miktarına bağımlı kılmıştır.

Sonuç olarak ekonominin üretim kapasitesinde bir genişleme yaşansa da imalat sanayiinin istihdam esnekliği, katma-değer yaratımı ve verimlilik düzeyi düşük seyrettiğinden uzun dönemli büyüme hızında bir düşüş eğilimi gözlenmektedir. Bu çerçevede 2008 yılının son çeyreğinde hızlanan küresel krizin üretim, istihdam ve ihracat kaybı alanlarında diğer ülkelerin yanı sıra Türkiye ekonomisini de derinden etkilemesi kaçınılmazdır. Tabi ki bu sürecin arkasında büyük oranda Türkiye'nin düşük verimlilik, niteliksiz istihdam, düşük teknoloji ve "fason üretim" tarzına dayalı bir sanayileşme süreciyle dünya ekonomisine entegrasyonu yatmaktadır. Dolayısıyla dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk, daralan talep ve diğer piyasa koşullarının bozulması, üretimin düşmesi, büyüme hızının yavaşlamasıyla birlikte istihdamın olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Acar, Ozan (2008) *Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Dönüşümün Dinamikleri*, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Sayı 31, 30-39.
- Acemoglu, Daron (1997) *Technology, Unemployment and Efficiency*, **European Economic Review**, Vol: 41, No: 3-5, 525-533.
- Bean, Charles ve Christopher Pissarides (1993) *Unemployment, Consumption and Growth*, **European Economic Review**, Vol. 37, No: 4, 837-854.
- Aghion, Philippe ve Peter Howitt (1992) *A Model of Growth Through Creative Destruction*, **Econometrica**, Vol: 60, No: 2, 323-351.
- Aricó, Fabio (2003) *Growth and Unemployment: Towards a Theoretical Integration*, *Journal of Economic Surveys*, Vol: 17, No: 3, 419-455.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) (2008) **2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum**, Yordam Yayınları, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007) **Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyon Raporu**, DPT Yayınları, No. 2731, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2009) **Orta Vadeli Program 2010-2012, Yılı Orta Vadeli Programın Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair**, DPT Yayınları, Ankara.

- Gürsel Seyfettin - Arda Tektaş (2010) **İşsizlikte Artış Eğilimi**, Bahçe Şehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı (BETAM), Araştırma Notu 11/97. 11.12.2010.
- Hirschman, Albert O. (1958) **The Strategy of Economic Development**, New Haven, Yale University Pres.
- Islam, Rizwanul (2010) **The Challenge of Jobless Growth in Developing Countries: An Analysis With Cross-country Data**, BIDS Occasional Paper Series No.1
- Kaldor, Nicholas (1966) **Causes of the slow rate of economic growth of the United Kingdom**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaldor, Nicholas (1968) *Productivity and growth in manufacturing industry: a reply*, **Economica**, Vol. 35, No. 140, November, pp.385-391.
- Lewis W. Arthur (1966) *Sınırsız Emek Arzı İle İktisadi Kalkınma*, Çev: M. Berk, **İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları**, ODTÜ İ.İ.B.F. Yayınları, Ankara, 89-129.
- McMillan, Margaret – Dani Rodrik (2011) *Globalization, Structural Change and Productivity Growth*, W.W. Norton, New York and London, 2011.
- Mazumdar, Dipak (2000) *Trends in Employment and the Employment Elasticity in Manufacturing 1971-92: An International Comparison*, **TIPS, 2000 Annual Forum at Glenburn Lodge**, Muldersdrift.
- Mazumdar, Dipak (2003) *Trends in Employment and the Employment Elasticity in Manufacturing 1971-92: An International Comparison*, **Cambridge Journal of Economics**, Vol. 27, No. 4, 563-582.
- Mazumdar, Dipak – Susobhan Sarkar (2007) *Employment Elasticity in Organized Manufacturing in India*, **University of Michigan Gerald R. Ford School of Public Policy**, International Policy Center Working Paper No: 42.
- Palma, J. Gabriel (2005) *Four Sources of de-Industrialization and a New Concept of the Dutch Disease*, in **Beyond Reforms, Structural Dynamics and Macroeconomic Vulnerability**, Stanford University Press.
- Pissarides, Christopher A. (1990) **Equilibrium Unemployment Theory**, Oxford: Blackwell.
- Saraçoğlu, Bedriye – Halit Suiçmez (2008) *Türkiye İmalat Sanayiinde Büyüme, İstihdam ve Verimlilik Sorunları*, **TİSK Akademi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6, 88-127.
- Saygılı, Ş.- C. Cihan- H. Yurtoğlu, (2005) **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003**, Yayın No. 2686, DPT Yayını, Ankara.
- Taymaz, Erol – Ebru Voyvoda – Kamil Yılmaz (2008) *Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Dönüşüm, Verimlilik ve Teknolojik Değişme Dinamikleri*, **ERC Working Papers in Economics 08/04**, November 2008.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) (2010), *2008 Krizi: Sektörlerdeki Asimetrik Toparlanma*, **TEPAV Politika Notu**, Nisan 2010. İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2010) *Yıllık İş İstatistikleri*, [www.tuik.gov.tr], Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2011) *Temel Ekonomik Göstergeler*, [www.tuik.gov.tr], Ankara.

Yeldan, Erinç (2006) *Neo-Liberal Global Remedies: From Speculative-led Growth to IMF-led Crisis in Turkey*, **Review of Radical Political Economics**, Vol. 38, No. 2, 193-213.

Yeldan, Erinç (2010) *Küresel Kriz, İşsizlik ve İş Yaratmayan Büyüme*, **TİSK İşveren Dergisi**, Sayı 47/10-11, Temmuz-Ağustos 2010, 21-29.